

Dominika Kasprowicz, Natasza Styczyńska

CHARYZMATYCZNI PRZYWÓDCY I OBIETNICE ODNOWY – POPULIZM NA PRZYKŁADZIE BUŁGARII I RUMUNII

Wprowadzenie

Współcześnie populizm analizowany jest na różnych płaszczyznach, a za jego reprezentantów uznaje się skrajnie odmienne postaci – od lewicowego Hugo Chaveza w Ameryce Południowej, po prawicowych polityków, jak Le Pen czy Siderov w Europie¹. Jak zauważył Ivan Krastev, nie tylko nie dąży do obalenia demokracji, ale wręcz przeciwnie – rozwija się właśnie dzięki niej². Bułgaria i Rumunia przystąpiły do Unii Europejskiej w 2007 r., a ostatnie 20 lat upłynęło w tych państwach, podobnie jak w innych krajach regionu, na transformacji systemu ekonomicznego i społeczno-politycznego i reorganizacji polityki wewnętrznej i zewnętrznej. W odróżnieniu jednak od państw Europy Środkowej, bułgarska i rumuńska transformacja nie zakończyła się (w wersji bardziej pesymistycznej – była nieudana), a niektóre instytucje, szczególnie te działające w obrębie społeczeństwa obywatelskiego, są wciąż w trakcie tworzenia, bądź zakorzeniania się w społecznej rzeczywistości³. Badanie populizmu w tych dwóch państwach, jego charakterystyka oraz status podmiotów populistycznych w relacjach krajowych i międzynarodowych,

¹ A. Todorov, *National Populism Versus Democracy*, „Eurozine”, 06.19.2008, www.eurozine.com/articles/2008-06-19-todorovantony-en.html.

² I. Krastev, *The Populist Moment*, „Eurozine”, 18.09.2008, www.eurozine.com/articles/2007-09-18-krastev-en.html.

³ A. Mungiu-Pippidi, *The Return of Populism – The 2000 Romanian Elections*, „Government and Opposition” 2001, Vol. 36, No. 2, s. 238–248.

okazują się więc zadaniem niezwykle złożonym. Do czynienia bowiem ma się z matrycą, w której krzyżują się różne typy populistycznego dyskursu na różnych płaszczyznach systemów politycznych. Celem niniejszego artykułu jest porównawcza perspektywa i, w pierwszej kolejności, wskazanie cech charakterystycznych dyskursu populistycznego w tych państwach, a także prezentacja podmiotów, które go wykorzystują oraz ich działań w relacjach wewnętrznych i międzynarodowych.

Charakterystyka populizmu

Fenomen populizmu – wielokrotnie analizowany, traktowany jest zarówno w kategoriach ideologii, jak i taktyki politycznej. W wielu opracowaniach dotyczących charakterystyki populizmu, jak napisał Jerzy Szacki:

Obszarem zgodnym wszystkich autorów zdaje się być przekonanie, że jest to zjawisko ważne, bardzo szczegółowe i niezmiernie trudno uchwytnie, jak również tak bardzo zależne od warunków miejsca i czasu, że poznanie jednej odmiany niekoniecznie dostarcza wiedzy o wszystkich innych⁴.

Z kolei Paul Taggart, opisując cechy populizmu, wskazuje kilka innych, istotnych cech. Po pierwsze, według niego populizm może przybrać formę ideologii politycznej czy ruchu politycznego w warunkach demokracji przedstawicielskiej, korzystając z jej procedur (pluralizmu czy wolności słowa) dążyć do zwiększenia wertykalnych powiązań między organami władzy przedstawicielskiej a wyborcami, na przykład przez procedury demokracji bezpośredniej. Jednocześnie istotne jest uproszczenie procedur, które ustanawiają reprezentację. *Novum* w podejściu stanowi dążenie do stworzenia rządów w mniemaniu populistów lepszych, co niekoniecznie oznacza bardziej reprezentatywnych⁵. Po drugie, populisci silnie identyfikują się z „centrum” czy „ojczyzną” (*heartland*) rozumianą jako wspólnota. Wielość definicji „ojczyzny” wśród ruchów populistycznych na świecie sprawia, że są one sytuowane w różnych miejscach politycznego spektrum, od lewicy do prawicy. Trzecią cechą populizmu jest brak jednolitego systemu wartości (*core values*). Określenie „populistyczny” jest częstym przydomkiem innych ideologicznie podejść, np. *national-populisme* we Francji. Według Taggarta, dowodzi to niejednorodności, niekompletności i zmienności populizmu⁶. Po czwarte, populizm jest odpowiedzią na tzw. kryzys legitymacji, którego przejawem jest dyskusja nad zmianami konstytucji, rolą partii politycznych i poziomem korupcji⁷.

⁴ J. Szacki, *Populizm a demokracja*, [w:] *Populizm na przełomie XX i XIX wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw*, red. M. Marczevska-Rytko, Toruń 2006, s. 13.

⁵ P. Taggart, *Populism and Representative Politics in Contemporary Europe*, „Journal of Political Ideologies” 2004, Vol. 9, No. 3, s. 273.

⁶ *Ibidem*, s. 275.

⁷ *Ibidem*, s. 276.

Przyjmując te cechy jako wyznacznik politycznego populizmu, wydaje się jeszcze zasadne zwrócić uwagę na kolejną jego cechę, a mianowicie samoograniczenie. Cecha ta uwidacznia się tylko w sytuacjach kryzysowych, określa populistycznych polityków, partie czy ruchy jako fenomeny krótkotrwałe, zdobywające w szybkim czasie poparcie wyborców, ale jednocześnie mające problemy z utrzymaniem się na scenie politycznej przez dłuższy czas. Samoograniczenie jest również pochodną faktu charyzmatycznego populistycznego przywództwa, czego przykładem może być bułgarska scena polityczna.

Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjęto schemat zastosowany przez Michaela Shafira, który pisze o populizmie w państwach postkomunistycznych, wyróżniając populizm historyczny i nowy populizm, dzielący się na oddolny i odgórny. Nowy populizm prezentowany jest przez współczesnych polityków, odpowiednio, dążących do zdobycia władzy (oddolny) lub do jej utrzymania (odgórny)⁸. Te kategorie, jego zdaniem, dobrze odzwierciedlają spektrum populizmów obecnych we współczesnej Bułgarii i Rumunii. Historyczny populizm, do którego odwołuje się Shafir utożsamiany jest z ruchami politycznymi, które w centrum, jako polityczny priorytet, stawiały interesy rolników. W nowej wersji, parafrazując partyjną koncepcję Kircheimera, to populizm wyborczy (*catch-all*) obejmujący szerszą bazę społeczną, w imieniu której się wstępuje.

W tym miejscu warto kilka słów poświęcić rozróżnieniu między antysystemowością i populizmem. Nie ma zgody wśród autorów co do faktu jednoznacznego rozróżnienia tych dwóch podejść w uprawianiu polityki. To, co je łączy, to przekonanie o głębokim podziale społeczeństwa na dwie homogeniczne i antagonistyczne grupy: skorumpowane elity i lud (suwerena), którego głos nie jest słyszany/reprezentowany. Różnica tkwi w metodach realizacji politycznych priorytetów – dla ugrupowań antysystemowych wspomniany podział społeczeństwa jest przesłanką dla działań na rzecz zmiany ustroju, delegitymizacji systemu. Populiści tymczasem, wywodząc swoje działania z podobnej oceny społecznej rzeczywistości, antysystemowi nie są. Wykorzystują narzędzia demokratyczne w celu reprezentacji „woli powszechnej”, co więcej – tak rozumiany nowy populizm jest charakterystyczny zarówno dla opozycji, jak i dla rządzących.

Populizm w Rumunii i Bułgarii po 1989 r.

Gwałtowny sukces populistycznej retoryki widziany jest jako wynik niedokończonych transformacji, a co za tym idzie, słabości demokratycznych struktur⁹ oraz

⁸ M. Shafir, *From Historical to "Dialectical" Populism: The Case of Post-Communist Romania*, „Canadian Slavonic Papers” 2008, Vol. 3, No. 4, s. 425 i nast.

⁹ I. Krastev, *The Strange Death of the Liberal Consensus*, „Journal of Democracy” 2007, Vol. 18, No. 4; S. Andreev, *Is Populism a Bad Wolf? Post Accession Crisis of Representation Democracy in Bulgaria and Romania*, conference paper European University Institute, Florence, March 2009.

jako pochodna wysokiego poziomu korupcji¹⁰. Walka ze skorumpowanymi elitami w imieniu „zwykłych” obywateli stała się bowiem sztandarowym hasłem wyborczym większości partii politycznych. Wzrost popularności populistycznej retoryki w ostatniej dekadzie wydaje się również wynikiem słabo rozwiniętej kultury politycznej, słabości instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz rozczarowania integracją europejską i transformacją, a także odczuwanym zawodem w stosunku do elity politycznej, gdyż politycy widziani są często jako „stare elity w nowych maskach”¹¹.

Z kolei Krastev uważa, że

[...] kariera populizmu nie wynika z porażek, lecz z sukcesów liberalizmu, który nastąpił po komunizmie. Przedstawiając swój program jako nie tylko „dobry”, ale także „konieczny”, liberalne elity nie zostawiły społeczeństwu akceptowalnych kanałów wyrażania niezadowolenia. Okres transformacji cechowała nadmierna kontrola elit nad procesem politycznym i strach przed umasowieniem polityki¹².

W Bułgarii w populistyczny dyskurs wpisywał się już Alexander Stambolij-ski, jeden z przedwojennych europejskich teoretyków populizmu agrarnego¹³. Nowoczesny nurt pojawił się dopiero na początku XXI w. wraz z powrotem do kraju wygnanego przez reżim komunistyczny cara Symeona II. Przed 2000 r. na mocno spolaryzowanej bułgarskiej scenie politycznej obecnie były dwie główne siły: Bułgarska Partia Socjalistyczna (BSP) oraz Unia Sił Demokratycznych (SDS). Na trzecią siłę polityczną wyrósł Ruch Praw i Swobód (DPS) reprezentujący turecką mniejszość w Bułgarii. Kadencja 1997–2001 przyniosła rozpad dotychczasowego podziału, pojawiły się nowe partie polityczne, zauważalny stał się spadek poparcia zarówno dla rządu, jak i opozycji. Po ponad dekadzie od upadku komunizmu Bułgaria doświadczyła pierwszej fali populistycznej retoryki¹⁴.

Wspomniana pierwsza fala populizmu była związana z powstaniem tuż przed wyborami parlamentarnymi w 2001 r. Narodowego Ruchu Symeon Drugi (NDSV), który kilka miesięcy później przekształcił się w partię. Ugrupowanie nie posiadało programu politycznego, bazowało jedynie na manifeście i wystąpieniach byłego cara Symeona II. Fenomen popularności cara, który opuścił Bułgarię jako dziecko, można tłumaczyć nie tylko prostotą i radykalnością głoszonych przez niego haseł, ale również tęsknotą za silnym państwem i odwołaniem do mitycznych wyobrażeń o przedwojennej Bułgarii, będącej wówczas znaczącą siłą w regionie. Partia ta, obiecując jednocześnie zmniejszenie podatków i zredukowanie deficytu budżetowego do zera, zdobyła 50% mandatów w bułgarskim parlamencie (120

¹⁰ D. Smilov, *The First Populist Wave*, [w:] *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*, red. G. Meseznikov, O. Gyrafasova, D. Smilov, Bratislava 2008.

¹¹ V. Tismaneanu, *Wizje zbawienia. Demokracja, nacjonalizm i mit w postkomunistycznej Europie*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2000.

¹² I. Krastev, *Koniec liberalizmu w Europie Środkowej*, „Europa” 2008, nr 197.

¹³ S. Malinov, *Radical Demophilia*, „Critique & Humanism” 2007, No. 23.

¹⁴ Daniel Smilov wyróżnił w bułgarskiej polityce po 2000 r. trzy fale populizmu.

z 240 miejsc). Ugrupowanie nie zdołało jednak utrzymać wysokiego poparcia w wyborach parlamentarnych w 2005 r. (uzyskało jedynie 53 miejsca), a w 2007 r. zdołało zdobyć zaledwie jeden mandat eurodeputowanego¹⁵.

Druga fala populizmu bułgarskiego przypada na lata 2005–2006 i jest związana z wyborami prezydenckimi, w których w drugiej turze znalazł się socjalista Georgi Parvanov i lider skrajnie nacjonalistycznej partii Ataka, Volen Siderov. Ostatecznie wybory wygrał Parvanov zdobywając 80% głosów, jednak sam fakt przejścia do drugiej tury populisty i nacjonalisty Siderova jest znamieny. Ataka jest pierwszą bułgarską partią polityczną po 1989 r., która otwarcie głosi hasła ksenofobicznie i jest wrogo nastawiona do mniejszości tureckiej i romskiej. W swoim programie wyklucza prawo do współistnienia tych mniejszości na równych z etnicznymi Bułgarami warunkach¹⁶.

Trzecia fala populizmu rozpoczęła się w raz z kampanią przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 2007 r., a więc już po wstąpieniu Bułgarii do Unii Europejskiej¹⁷. Obok Ataki, populistyczne hasła głosiło ugrupowanie Obywatele na Rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii (GERB), powołane przez mera Sofii Boyko Borisova.

Jak zauważyła Blagovesta Cholova, Bułgaria jest jedynym krajem postkomunistycznym, w którym partie populistyczne dominują na scenie politycznej, co więcej, partie te „bez jasnej deklaracji ideologicznej powstały tuż przed wyborami, by zdobyć większość głosów i zepchnąć tradycyjne partie do opozycji”¹⁸. Partie populistyczne w Bułgarii są stale obecne na scenie politycznej od 2001 r., przechodząc w minionej dekadzie swoistą ewolucję w obszarze retoryki i aktywności.

Podobny proces, choć o mniejszym natężeniu, zaobserwować można także w Rumunii. Partie określane mianem populistycznych pierwszej fali w latach 90. występowały również i tam, co więcej, potwierdzając tezę o wyjątkowo sprzyjających „warunkach” dla populizmu w tej części Europy, osiągały wysoki poziom relewancji parlamentarnej i gabinetowej. Mowa tu o Froncie Ocalenia Narodowego (FSN), Partii Wielkiej Rumunii (PRM) oraz Partii Narodowej Jedności Rumunii (PUNR). Ich aktywność w pierwszej pokomunistycznej dekadzie rzutowała w dużym stopniu na dalszą ewolucję systemu partyjnego, niejasna geneza Frontu Ocalenia Narodowego, zdaniem Soriny Sorae, jest przyczyną „anormalności” przypadku rumuńskiego¹⁹.

FSN uznający się za bezpośredni efekt rewolucji z grudnia 1989 r., przez konkurencyjne partie uznawany jest za inspiratora przewrotu i nieoficjalnego kontynuatora polityki partii komunistycznej. Front po wygranej w pierwszych wybo-

¹⁵ D. Smilov, *The First Populist wave...*, s. 15.

¹⁶ Oficjalna strona partii Ataka: www.ataka.bg [06.05.2011].

¹⁷ Ataka w 2007 r. uzyskała 3 mandaty w Parlamencie Europejskim.

¹⁸ B. Cholova, *Populism in Bulgaria: a Recent Phenomenon?*, 9th Belgian-Dutch Political Science Conference, 27–28 May 2010, Leuven, Belgium.

¹⁹ S. Sorae, *Populizm w Rumunii. Kategorie i rodzaje*, [w:] *Populizm w Europie*, red. A. Pacześniak, J. M. de Waele, Warszawa 2010, s. 168.

rach 1990 r. utracił ponad połowę wyborców i w 1992 r. zmuszony był do stworzenia mniejszościowego rządu ze wspomnianymi powyżej – Partią Wielkiej Rumunii i Partią Jedności Rumunii. Partnerzy, plasowani w grupie skrajnie prawicowej i populistycznej, realizowali w trakcie kadencji politykę antywęgierską, doprowadzili do sytuacji, w której transformujący się (w stronę programowej socjaldemokracji) FSN określano jako „demokratofobiczny” i wykluczono go z procesu formowania „wielkiej koalicji”²⁰. Populizm FSN manifestował się w warstwie dyskursu – używano populistycznych haseł, głoszono bliskość z ludem i podkreślano paternalistyczne wzorce przywództwa. Unikano też formuły partii, Front długo pozostawał stowarzyszeniem, na tej podstawie budując wizerunek antyestablishmentowy, oparty na „woli ludu”²¹.

Partię Wielkiej Rumunii (PMR) Cas Mudde zaklasyfikował jako populistycznie skrajnie prawicową. Oparta jest na charyzmie lidera – Corneliu Vadima Tudora, który od momentu powstania partii 1991 r. promował się jako trybun ludowy, podkreślał przywiązanie do religii, a swoje postulaty promował w sposób emocjonalny, bezpośredni i bazujący na heurystykach. Co charakterystyczne dla skrajnie prawicowego populizmu, idea „ludu” w doktrynie PMR jest ściśle związana z kategorią wspólnoty etnicznej oraz jej budowaniu i poparciu dla partii na bazie historycznych resentymentów, w tym przypadku działalności Szkoły Transylwańskiej czy rewolucji Vladimirescu. Te hasła nieodłącznie związane są z dyskursem i polityką antywęgierską, tym ostrzejszą, że w systemie partyjnym Rumunii, UDMR, partia reprezentująca interesy etnicznych Węgrów skupionych w regionie Transylwanii, jest jednym z większych i bardziej stabilnych elementów systemu.

Podobna, antywęgierska retoryka prezentowana była przez ostatnią z partii pierwszej fali populizmu – Partię Jedności Narodowej Rumunii (PUNR). Partia ta, określając się jako regionalistyczna, miała być przeciwwagą dla partii mniejszości węgierskiej UDMR. Pod kierownictwem charyzmatycznego lidera – burmistrza miasta Cluj Napoca, Georga Funara, na pierwszy plan wysuwano groźbę utraty Transylwanii. Partia ta zabiegając z PRM o zbieżny elektorat, została zmarginalizowana²².

Czynnikiem, który sprzyjał populistycznemu dyskursowi w kolejnej dekadzie jest sfragmentaryzowany system polityczny i związana z tym konieczność tworzenia rządów koalicyjnych, wielopartyjnych oraz niezwykle niski stopień ich stabilności – elementy widoczne zwłaszcza po roku 2004. W pierwszej fazie transformacji (lata 1989–1996) dużej liczbie partii politycznych towarzyszyła wyraźna dominacja kilku ugrupowań postkomunistycznych, wchodzących wcześniej w skład FSN. W roku 1996 wybory po raz pierwszy wygrała opozycja demokratyczna, a układ partii na scenie politycznej wskazywał również na początki kształtowania się systemu bipolarnego, w którym rywalizować miały dwa obozy – centroprawi-

²⁰ *Ibidem*, s. 169.

²¹ *Ibidem*, s. 170.

²² T. Gallagher, *Nationalism and Post-Communist Politics. The Party of Romanian National Unity*, [w:] *Romania in Transition*, red. S. Lavina, Dartmouth 1997, s. 27–30.

cowy (wokół chrześcijańskich demokratów) i centrolewicowy (wokół socjaldemokratów). Jak pisze Batko-Jakubiak:

System ten nie uległ jednak utrwaleniu i w roku 2000 powróciła wielopartyjność w postaci ekstremalnej, z przewagą jednego ugrupowania – Partii Socjaldemokratycznej (Partidul Social Democrat, PSD; do 2001 r. pod nazwą Partia Demokracji Społecznej, Partidul Democrației Sociale in România, PDSR)²³.

Do 2004 r. zmniejszenie polaryzacji ugrupowań było koniecznością w sytuacji przeprowadzania reform niezbędnych do przystąpienia Rumunii do Unii Europejskiej. Po akcesji Rumunii uwidoczniło się jednak zjawisko stosunkowo dużej konfliktowości, pogłębiane przez mieszany typ ustroju politycznego, w którym na relacje między ugrupowaniami negatywny wpływ mają również napięcia występujące bezpośrednio między premierem a prezydentem²⁴. Ten wniosek potwierdza pojawienie się w 2004 r. populistycznej Partii Nowej Generacji (PNG) oraz demagogiczna retoryka prezentowana przez prezydenta T. Băsescu w ostatnich dwóch kadencjach. Partia, choć słabo zinstytucjonalizowana, daje wgląd w charakterystykę rumuńskiego populizmu drugiej fali.

Potencjał partii populistycznych – rozmiar poparcia, status parlamentarny, aktywność w polityce wewnętrznej

Wykorzystując schemat Shafira do analizy populizmu na bułgarskiej scenie politycznej, GERB (a w przeszłości NDSV) uznać można za przykład populizmu odgórnego, dążącego do utrzymania zdobytej władzy, natomiast populizm Ataki i RZS wpisuje się w definicję działań dążących do zdobycia władzy, a więc populizmu oddolnego. Co ciekawe, po wyborach parlamentarnych w 2009 r. bułgarska scena polityczna zmieniła się radykalnie – po raz pierwszy od 1989 r. w skład rządu nie weszła ani jedna partia wywodząca się z okresu transformacji.

Partia Obywatele na Rzecz Europejskiego Rozwoju Bułgarii (GERB) została założona w 2006 r. Jej lider, Boyko Borissov, jest oficerem policji, założycielem agencji ochrony, której klientami byli zarówno ostatni komunistyczny przywódca Bułgarii Teodor Živkov, jak i car Symeon II. Borissov w latach 2001–2005 pracował w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego, a od 2005 r. był merem Sofii. Populistyczna retoryka, podkreślanie konieczności walki z korupcją i podniesienia standardu życia „zwykłych obywateli”, a także stała obecność w mediach zaowocowały poparciem dla utworzonej przez niego partii. Jeszcze przed wyborami Borissov podkreślał, że dzięki swej pracy w policji dysponuje wiedzą na temat świata

²³ S. Batko-Jakubiak, *System partyjny Rumunii*, [w:] *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, red. B. Kosowska-Gąstoł, Kraków 2010, s. 301.

²⁴ *Ibidem*.

korupcji i użyje jej do zwalczania tego zjawiska²⁵. Niedokończony proces transformacji ekonomicznej, a także niespełnione nadzieje związane z członkostwem Bułgarii w UE, stanowiły podatny grunt dla populistycznej retoryki, dając możliwość rozwoju ugrupowaniom głoszącym propozycje szybkich reform. Receptą taką, wedle GERB, miał być nowy rząd, który efektywnie zwalczyłby korupcję, a także wskazał winnych niepowodzeń i dokonał rozliczeń. Borissov oskarżał rządzącą elitę o pogorszenie warunków życia obywateli i zmuszenie ich do emigracji. Podczas wizyty w USA stwierdził, że polityka poprzedników sprawiła, iż Bułgaria została z samym „kiepskim materiałem ludzkim” w postaci „milionu Romów, 700 tys. Turków i 2,5 miliona emerytów”²⁶.

GERB po wygranych wyborach parlamentarnych w 2009 r. zdobył 116 miejsc w 240-miejscowym parlamencie i utworzył rząd z poparciem mniejszych partii (Ataka, Niebieska Koalicja, RZS) jednak nie podpisując oficjalnej umowy koalicyjnej. Wraz z utworzeniem gabinetu populistyczna retoryka GERB uległa transformacji – miejsce haseł walki z elitą zajęły postulaty ukrócenia korupcji i stworzenia większej przejrzystości na każdym szczeblu władzy.

Nacjonalen Sojuz Ataka powstał w 2005 r., na krótko przed wyborami prezydenckimi. Założycielem ruchu, który następnie przekształcił się w partię polityczną, jest Volen Siderov, znany z nacjonalistycznej i ksenofobicznej retoryki. Podstawą programową partii jest „20 zasad partii politycznej Ataka”, wedle których cała dotychczasowa polityka zewnętrzna i wewnętrzna winna zostać zmodyfikowana pod hasłem „Przywróćmy Bułgarię Bułgarom”. W 2008 r. Siderov przekonywał, że konieczne jest utworzenie nowej, „monolitycznej Bułgarii”, postulował rewizję wszystkich umów prywatyzacyjnych, a także nowej polityki względem mniejszości, której efektem byłyby zakaz budowy meczetów nawet w tych rejonach, w których muzułmanie stanowią większość²⁷. Wśród populistycznych postulatów Siderova znalazło się też żądanie usunięcia z publicznej telewizji programów w języku tureckim, istnienie których było wynikiem przedakcesyjnych negocjacji Bułgarii z Unią Europejską²⁸.

Porządek, Prawo i Sprawiedliwość (RZS) partia utworzona przez Yanie Yaneva tuż przed wyborami parlamentarnymi w 2005 r. jest z kolei partią jednego tematu – charakteryzuje się antyelitystyczną retoryką i deklaracjami ukrócenia korupcji, przeciwstawiając prawych obywateli skorumpowanej elicie²⁹. Yanev deklaruje, że tylko modyfikacja konstytucji i radykalna zmiana na szczeblach władzy

²⁵ DeDomicis et al., *Repertoires of Contention of the Bulgarian Nationalist Right: Militant Nationalism, Social Movements and European State-Building in Post-Colonial Bulgaria*, International Society of Political Psychology Annual Conference, Trinity College, 14–17 July 2009, Dublin, Ireland, s. 30–31.

²⁶ Informacja o konferencji prasowej (05.02.2009) Boyko Borissova w USA na portalu Novinite, www.novinite.com/view_news.php?id=100987 [10.06.2010].

²⁷ P. Konstantinov, *Second Mosque in Sofia?: The Plan of the Chief Mufti's Office Might Prove Too Ambitious for Sofians*, 05.12.2008, www.sofiaecho.com/2008/12/05/665336_second-mosque-in-sofia [10.06.2010].

²⁸ DeDominics, *Repertoires of Contention of the Bulgarian Nationalist Right...*, s. 5.

²⁹ B. Cholova, *Populism in Bulgaria...*, s. 17.

są w stanie dokończyć bułgarską transformację ustrojową³⁰. W wyborach w 2009 r. uzyskała 10 miejsc w parlamencie, jednak od 2010 r. utraciła status grupy parlamentarnej, gdyż partię opuściło 2 posłów.

Wyniki wyborów parlamentarnych w Rumunii i Bułgarii

Partia	% głosów	liczba mandatów
Bułgaria 2009		
GERB	39,72	116
BSP	17,70	40
DPS	14,45	38
ATAKA	9,36	21
Niebieska Koalicja	6,76	15
RZS	4,13	10
Rumunia 2008		
PPSD/PC	33,9	228
PDL	32,36	115
PNL	18,57	65
UDMR	6,17	22
mniejszości etniczne	3,56	18
PMR	3,15	-
PNG	2,27	-

Źródło: Централна избирателна комисија 2009, www.rezultati.cik2009.bg/results/proportional/rik_00.html [05.05.2011]; Romania Biuroł Electoral Central, www.becparlamentare2008.ro/rezulpart_tara_100.pdf [05.05.2011].

W Rumunii, według przyjętej tutaj konwencji, Partia Nowej Generacji (PNG) to przykład oddolnego populizmu, pretendująca, choć nieskutecznie, do statusu partii parlamentarnej. Lider partii George (Gigi) Becali, jest jednym z najbogatszych ludzi w Rumunii, przedsiębiorcą, właścicielem klubu sportowego Steaua Bucharest. Na politycznej scenie zaistniał w roku 2003, przewodnictwo w partii objął rok później. Sama partia powstała w 2001 r. – powołana przez mera Bukaresztu, Becali przewodnictwo w niej przejął, gdy partia miała marginalne poparcie po porażce wcześniejszego przewodniczącego w wyborach municypalnych. Jej struktury powiązane są z oddziałami firm Becali na terenie Rumunii. Od samego początku działalności Becali manifestuje swoje przywiązanie do religii oraz dbałość o potrzeby „prostego ludu”, w swoim oficjalnym profilu na stronie Parlamentu Europejskiego informuje o: budowie 320 domów dla poszkodowanych z miejscowości Vadu Roșca, Arbore, Bucovina i Rast (ok. 10 mln euro), darowiznach na rzecz Patriarchatu Rumunii, klasztoru na górze Athos, monastyrów i różnych innych miejsc kultu (blisko 15 mln euro i 2,3 mln dolarów); wsparciu finansowym osób niepełnosprawnych w celu umożliwienia operacji chirurgicznych (blisko 2 mln euro); darowiznach na rzecz UNICEF-u (250 tys. euro), kilkudziesięciu siero-

³⁰ Oficjalna strona partii RZS: www.rzs.bg/index.php?t=2156 [05.05.2011].

cińców w Rumunii (kilka mln euro), budowie szpitala i innych, licznych akcjach dobroczynnych. Podkreśla także odznaczenie Krzyżem Episkopatu, który Becali otrzymał głosami większości biskupów jako „najbardziej zasłużony chrześcijanin Rumunii”³¹. „Oddolność” George’a Becali, rozumiana jako brak doświadczenia politycznego, miała być jego atutem w walce ze skorumpowanymi elitami politycznymi. Jego pochodzenie, jak napisał O. Lungecu, jest interpretowane w sposób mesjanistyczny, przywodzący na myśl historię prostych ludzi, którzy w cesarstwie bizantyjskim stawali się królami³².

W 2007 r. Becali był jednym z najczęściej zapraszanych do mediów polityków. Charakteryzuje go prosty, często wulgarny język, wymierzony przede wszystkim w politycznych oponentów. Jak wspomniano, od początku działalności Becali wyraźnie manifestuje swoją religijność, zarówno w trakcie kampanii wyborczych, jak i w czasie trwania kadencji. Był fundatorem nagród w religijnych konkursach recytatorskich dla uczniów rumuńskich szkół średnich, angażował się w działalność charytatywną Kościoła. Becali twierdzi, że został wybrany przez Boga, by swoim majątkiem pomagać najuboższym – stąd nagłaśniane w latach 2005–2006 w mediach akcje, takie jak spłacanie rachunków zadłużonych najuboższych mieszkańców Bukaresztu czy finansowanie budowy domów dla powodzian. W jednym z wywiadów stwierdził także, że „jak nikt w tym kraju jest poświęcony Bogu, stąd przyszło mu dźwigać najcięższy krzyż – polityczny, być liderem i rządzić krajem. Jego misja jest poświęcona ludziom, a w ostatecznym rozrachunku także Europie i całemu światu”. Podobnie jak lider PMR – V. Tudor, w kreowaniu wizerunku wielokrotnie prezentował się jako „ojciec narodu”. Ta funkcja wiązała się nie tylko z ochroną rumuńskich obywateli, ale także z możliwością napominania, a nawet karania. Legitymizację tej funkcji miały mu zapewnić częste odwołania do Biblii oraz wskazanie roli ojca jako elementu najważniejszego w strukturze rodziny i społeczeństwa³³.

Działalność PNG przebiega według podobnego wzorca kooperacji partii politycznych, jaki funkcjonował w poprzedniej dekadzie. W szeregach partii, która szybko zyskiwała na popularności (w 2007 r. była trzecią siłą polityczną w Rumunii), znaleźli się liderzy ruchu populistycznie skrajnie prawicowego, kontynuatorzy idei i struktur działającej w latach 1930–1941 Żelaznej Gwardii Corneliu Zelea Codreanu. Z list wyborczych Partii Nowej Generacji startowali na przykład Alex Mihai Stoenescu i Vlad Hoge, znani z wystąpień zaprzeczających lub trywializujących holokaust i pogromy ludności żydowskiej przeprowadzane przez Żelazną Gwardię w czasie II wojny światowej. Powiązania George’a Becali i jego partii z sympatykami i kontynuatorami ideologii faszystowskiej były widoczne zwłaszcza na początku jego działalności w partii – w 2004 r. hasła wyborcze PNG były na-

³¹ Informacje z profilu eurodeputowanego: www.europarl.europa.eu [05.05.2011].

³² O. Lungecu, *Rich Populist Woos Romanians*, BBC, 16.03.2007; cyt. za: S. Soare, *Populizm...*, s. 179.

³³ Wątek maskulinistycznych metafor w dyskursie analizuje O. C. Norcel, *Romania is a Family and it Needs a Strict Father: Conceptual Metaphors at Work in Radical Right Populist Discourses*, „Nationalities Papers” 2010, s. 709 i nast.

wiązaniem do sloganów i hymnów członków Żelaznej Gwardii („Wszystko dla kraju”, „Zamieńmy Rumunię w kraj jaśniejący niczym słońce na niebie”). Jednak już w drugiej fazie działalności partii oskarżenia o antysemityzm i alians z ruchem skrajnie prawicowym były ostro odpiwane – z list wyborczych do Parlamentu Europejskiego w 2007 r. usunięto Stoenescu i Hogeę, sam Becali w czasie konferencji prasowych stanowczo zaprzeczał, jakoby prezentował antysemickie poglądy, w trakcie kampanii wyborczej zaplanowano także wizytę w Izraelu, która ostatecznie nie doszła do skutku. Jednak w 2009 r. Becali startował do Parlamentu Europejskiego z listy PMR, w którym uzyskał jeden z trzech wygranych przez tę partię mandatów.

Analizując potencjał i rolę populistycznych reprezentantów w rumuńskim systemie politycznym odnieść się należy do przykładu prezydenta Rumunii, byłego mera Bukaresztu – Traiana Băsescu, który swoją funkcję sprawuje od roku 2004. Populizm, rozumiany czy jako doktryna, czy styl działania politycznego, najczęściej w systemach politycznych analizowany jest przez pryzmat partii politycznych, choć i ten fakt, dokonując analizy porównawczej, rodzi swoiste problemy³⁴.

Twórcy konstytucji rumuńskiej przyjęli system parlamentarny z elementami semiprezydencjalizmu, który sprawia trudności w jednoznacznej charakterystyce – jego kształt zależy głównie od pozycji, jaką zajmuje prezydent. Prezydent w konfliktach pełnić ma rolę arbitra³⁵. Prezydent Băsescu, spełniając wymogi formalne po wyborach, zawiesił co prawda swoje członkostwo w partii, ale w wielu sytuacjach wspierał ugrupowanie, z którego się wywodził, na przykład ponownie desygnując na premiera E. Boca (po upadku rządu koalicyjnego). Shafir przedstawił argumenty za utrzymaniem tezy o odgórnym populizmie prezentowanym przez Băsescu: wykorzystywane przez prezydenta już drugą kadencję mechanizmy są kontynuacją działań z czasów jego wchodzenia do polityki w roku 2004. Warto w tym miejscu przypomnieć pierwszą kampanię prezydencką Băsescu, w której według Isabeli Fairclough, był eksponowany jako kandydat przekraczający utarte granice między politykami a społeczeństwem. Băsescu od początku komunikował się w sposób prosty i bezpośredni. W sposób charakterystyczny dla populizmów Rumunii, ale też Bułgarii, połączył priorytet ludu-suwerena z ideą charyzmatycznego przywództwa. On, podobnie jak lider PNG Becali czy lider PMR Tudor, w kreowaniu wizerunku również wielokrotnie prezentował się jako „ojciec narodu”.

Relacje zewnętrzne

Obranie kursu proeuropejskiego po 1989 r. było dosyć oczywistym wyborem zarówno dla elit rządzących, jak i społeczeństw Rumunii i Bułgarii. Unia Europejska

³⁴ R. Barr, *Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics*, „Party Politics” 2009, Vol. 15, s. 29–48; B. Cholova, D. Kasprovicz, „Fertile Ground for Populism? Populist Parties in Poland and Bulgaria: Tentative Framework”, referat wygłoszony podczas ECPR Graduate Conference, 31 August 2010, Dublin.

³⁵ W. Brodziński, *Parlament Rumunii*, Warszawa 2002, s. 16–17.

stała się bowiem nadzieją nie tylko na polepszenie warunków życia, ale uzdrowienie sytuacji wewnętrznej. Przemawiający w styczniu 2007 r. w Parlamencie Europejskim prezydent Bănescu podkreślał, że wejście do Unii Europejskiej jest „kamieniem milowym” w historii jego kraju.

Europejska tożsamość Bułgarów jest jednak wciąż w procesie tworzenia, a transformacja w sferze tożsamości narodowej to przede wszystkim „rewindykacja pełnej tradycji narodowej, którą komunizm okaleczył”³⁶. Wątki europejskie pojawiły się w retoryce partii politycznych już w latach 90. Rząd utworzony przez NDSV w 2001 r. z carem Symeonem II na czele, akcentował konieczność większej aktywności na arenie międzynarodowej oraz potrzebę pojawienia się na scenie politycznej charyzmatycznego lidera, który we właściwy sposób reprezentowałaby interesy Bułgarii w Europie i na świecie³⁷. Sama osoba Symeona II – spokrewnionego z większością rodów panujących w Europie, a także biegłego w funkcjonowaniu instytucji Unii Europejskiej – wydawała się gwarantować powrót Bułgarii na arenę europejskiej polityki. O ile niemożność spełnienia obietnic wyborczych szybko pozbawiła NSDV poparcia wyborców, o tyle akcesją do Unii Europejskiej w 2007 r. spowodowała wzrost oczekiwań co do poprawy warunków życia. Niedługo przed akcesją powstała partia GERB, której już sama nazwa wydaje się zapowiedzią postępu w oparciu o mechanizmy integracji europejskiej. Wzrastający poziom korupcji sprawił jednak, że w 2008 i 2009 r. Komisja Europejska zamroziła należne Bułgarii fundusze, nakazując reformę mechanizmów dystrybucji środków³⁸.

Boyko Borissov często mówi w mediach o aktywności swojego rządu na arenie międzynarodowej, jednak, jak zauważają krytycy, są to często wydarzenia o znaczeniu symbolicznym – jak obecność podczas ślubowania nowej prezydent Brazylii Dilmy Rouseff czy deklaracja chęci dzielenia się doświadczeniami z okresu transformacji z krajami Afryki Północnej. Opozycja krytykuje politykę zagraniczną rządu Boyko Borissova, zarzucając mu brak aktywności, szczególnie na arenie regionalnej (współpraca z krajami Zachodnich Bałkanów)³⁹. Nacjonalistyczna retoryka Ataki odnosi się również do polityki zagranicznej Bułgarii. Punkt 13. „Zasad partii politycznej Ataka” postuluje opuszczenie NATO i deklaruje bezwarunkowy brak zgody na rozmieszczanie baz NATO na bułgarskim terytorium, a także „absolutną neutralność”⁴⁰. Ataka żąda też zakazu sprzedaży ziemi cudzoziemcom oraz rewizji traktatu akcesyjnego podpisanego z Unią Europejską, szczególnie w zakresie polityki energetycznej⁴¹. Siderov postuluje zakaz inwestycji dla

³⁶ C. Juda, *Bułgarski kompleks Europy. Relacje między Wschodem i Zachodem w ostatnim pięćdziesięcioleciu*, [w:] *Słowianie wobec integracji Europy. Prace poświęcone XII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów w Krakowie*, red. M. Bobrownicka, Kraków 1998, s. 154.

³⁷ S. Andreev, *Is Populism the Bad Wolf...*

³⁸ M. Vachudova, *Corruption and Compliance in the EU's Post-Communist Members and Candidates*, „Journal of Common Market Studies” 2009, Vol. 47.

³⁹ Agencja Prasowa Fokus, www.focus-fen.net/?id=n247561 [11.05.2011].

⁴⁰ 20 точки на партия АТАКА, www.ataka.bg [06.05.2011].

⁴¹ *Ibidem*.

zagranicznego kapitału w Bułgarii, co stoi jasno w opozycji do idei wspólnego rynku.

Po akcesji do Unii Europejskiej w 2007 r. wybrano, odpowiednio, w Bułgarii 18, a w Rumunii 35 eurodeputowanych. W Bułgarii wybory do PE w 2009 r. wygrał GERB, który należy do frakcji EPP (European People's Party) i ma 5 eurodeputowanych, co oznacza utrzymanie jej statusu z kadencji 2007–2009⁴². Z ramienia GERB do PE dostała się Rumiana Jelewa, która w 2009 r. została zgłoszona do składu Komisji Europejskiej, jednak w wyniku zakwestionowania legalności prowadzonych przez nią interesów, rząd Bułgarii zdecydował się na usunięcie jej kandydatury i zaproponowanie Kristialiny Georgiewy, która od 2010 r. jest komisarzem do spraw współpracy międzynarodowej, pomocy humanitarnej i reagowania kryzysowego⁴³.

Diametralny spadek poparcia dla NSDV odzwierciedla również liczba eurodeputowanych, którzy z ramienia tej partii zasiedli w Parlamencie Europejskim (w latach 2007–2009 jeden, w obecnej kadencji dwóch). Ataka po wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2007 r. miała trzech eurodeputowanych, a w obecnej kadencji (2009–2014) z jej ramienia do Parlamentu Europejskiego dostało się dwóch posłów, którzy pozostają niezrzeszeni⁴⁴. Wspomniane w niniejszym artykule rumuńskie partie populistyczne w większości nie znalazły się w Parlamencie Europejskim, wyjątek stanowi populistycznie skrajnie prawicowa partia V. Tudora (RM), która w wyborach z 2007 r. uzyskała pięć mandatów. W 2009 r. partie te zdobyły trzy mandaty, z których jeden, jak wspomniano, otrzymał lider populistycznej PNG – George Becali. Swoje miejsce znalazła tam także córka prezydenta Băsescu – Elena, która po niedopuszczeniu jej na listy partyjne przez PDL, wystartowała jako kandydatka niezależna zdobywając ponad 200 tys. głosów.

Opisany powyżej populizm PNG w Rumunii nie rzutuje bezpośrednio na stosunki międzynarodowe, głównie ze względu na fakt, że partia ta nadal pozostaje na marginesie rumuńskiej polityki. Do niedawna silnie obecna w dyskursie była pozycja partii Tudora (PRM), która, jak wspomniano, bazuje na poglądach i postawach antywęgierskich i antyromskich. Miały one znaczenie w okresie przedakcesyjnym, kiedy Komisja Europejska wskazywała na dwa poważne obszary zaniedbań, a mianowicie sytuację Romów oraz politykę rodzinną. Druga kwestia dotyczyła stosunków dwustronnych między Węgrami a Rumunią, wyznaczanych przez serię ambiwalentnych działań obydwu stron.

Sam proces integracyjny zyskał jednak zwolenników w postaci wszystkich partii politycznych (w marcu 2001 r. doszło do podpisania porozumienia w kwestii poparcia procesu integracji z UE między 16 rumuńskimi partiami). Nawet V. Tudor w wyborach prezydenckich z 2000 r. przyjął postawę pronijną. Mechanizm ten,

⁴² Strona Europejskiej Partii Ludowej: www.epp.eu/countryPg.asp?cid=3 [06.05.2011].

⁴³ Skład Komisji Europejskiej: www.ec.europa.eu/commission_2010-2014/index_pl.htm; komentarze do przesłuchań na komisarzy na portalu European Voice: www.europeanvoice.com/article/2010/01/jelewa-remains-barroso-s-weakest-link/66845.aspx [06.05.2011].

⁴⁴ Przynależność do frakcji w Parlamencie Europejskim, oficjalna strona Parlamentu Europejskiego: www.europarl.europa.eu/members/public/geoSearch/search.do?country=BG&language=PL [06.05.2011].

według Vachudowej, był przykładem postrzegania przez rumuńskie siły polityczne UE i mechanizmów integracyjnych jako źródła politycznych zasobów⁴⁵. Spadające poparcie dla PRM, któremu towarzyszy instytucjonalizacja partii mniejszości węgierskiej sprawiły, że temat relacji między Rumunią a węgierską mniejszością i Węgrami nie pozostaje priorytetowy. Podobnie status populistycznego prezydenta Băsescu nie zakłóca już przyjętej integracyjnej linii polityki zagranicznej Rumunii. Rumunia z perspektywy swojej pozycji geopolitycznej i 22 milionów mieszkańców, odgrywa rolę pośrednika między Unią Europejską a strefą Morza Czarnego. Prezydent zapewnia okazjonalnie o lojalności Rumunii jako partnera Stanów Zjednoczonych i dążeniu do pogłębienia integracji europejskiej. Rumunia według jego wypowiedzi oczekuje wsparcia USA przy realizacji projektu Nabucco – gazociągu łączącego region Morza Kaspijskiego i Bałkany z Morzem Czarnym. Traktowanie potencjału unijnego jako korzystnego dla międzynarodowego statusu Rumunii przez Băsescu zostało dostrzeżone – prezydent na forum europejskim podejmuje temat relacji i szuka sprzymierzeńców w kwestii Nadnistrza oraz całej Mołdawii i jej europejskich ambicji⁴⁶. Temat ten podnoszony był także w Parlamencie Europejskim przez Elenę Băsescu, członkinię frakcji EEP-ED⁴⁷. Ponadnarodową platformę polityczną wykorzystuje także wspomniany Becali (lider PNG), jego nieliczne wystąpienia skupione są wobec kwestii miejsc kultu, statusu mniejszości rumuńskiej na zagranicznych rynkach pracy, reformy i rozwoju sytuacji w Republice Mołdowy⁴⁸.

Podsumowanie

Analiza populizmu dwóch przypadków – Bułgarii i Rumunii – daje przegląd wielu aspektów związanych z tym terminem. Po pierwsze, odsłania różnorodność komunikatów kierowanych przez politycznych liderów do wyborcy. W tym przypadku, zarówno w Bułgarii, jak i w Rumunii, liderzy ugrupowań (niekoniecznie partii politycznych) deklarują miłość i troskę o lud – prawdziwego suwerena. Jak stwierdził Taggart, dokładne zdefiniowanie tej grupy odbiorców staje się kluczowe w procesie różnicowania populistycznego dyskursu.

W analizowanych tutaj przypadkach, grupa jest zróżnicowana – od ogólnie rozumianej, podlegającej niewydolnym i skorumpowanym elitom grupy obywateli (Symeon II w Bułgarii, Partia Nowej Generacji, PNG w Rumunii) do ściśle związanej z etniczną definicją narodu wizji partii Ataka w Bułgarii i Partii Wielkiej

⁴⁵ Na temat roli rumuńskich partii politycznych w procesie integracji europejskiej zob.: D. Papadimitriou, D. Phinnemore, *Romania and the European Union. From the Marginalisation to Membership*, New York 2008, s. 77–82.

⁴⁶ Wypowiedź T. Basescu, Informacyjna Agencja Radiowa, 20.01.2010.

⁴⁷ Statystyki wystąpień posłów PE, informacja ze strony: www.europarl.europa.eu [05.05.2011].

⁴⁸ Informacje z profilu eurodeputowanego, www.europarl.europa.eu [05.05.2011].

Rumunii. W tej ostatniej adresatem populistycznego dyskursu jest „czysta” grupa etnicznych, odpowiednio, Bułgarów lub Rumunów, a mobilizacja opiera się na dodatkowym aspekcie – resentymentach historycznych i złożonej strukturze etnicznej państw.

Na populistyczny dyskurs składa się także podkreślenie rangi lidera. Większość z przedstawianych postaci realizuje scenariusz awansu społecznego dokonującego się za pośrednictwem biznesu. To osoby, których kariery w czasach komunistycznych pozostają owiane mgłą tajemnicy (co jest przedmiotem dziennikarskich spekulacji), a w okresie transformacji zgromadziły majątki. Ciekawym odstępstwem od tej reguły jest postać cara Symeona II, który powrócił (choć na krótko) do Bułgarii i jako pierwszy monarcha współczesnej Europy odzyskał władzę drogą demokratycznych procedur.

W obydwu przypadkach dostrzec można istotną rolę płci – wspomnianego wzorca „ojca narodu”, która doskonale łączy ideę dbałości o los narodu z praktyką charyzmatycznego, zcentralizowanego przywództwa. Obrazu całości dopełnia religia, która służy jako silny element legitymizujący działania populistycznych przywódców. W każdym przypadku komunikat populistyczny oparty był także na krytyce establishmentu, określanego mianem skorumpowanego lub niewydolnego.

Jeśli chodzi o status przedstawicieli w systemach politycznych, w artykule zaprezentowano polityczne emanacje populizmu w drodze po władzę (oddolny) oraz ich parlamentarne przykłady (odgórny). Należy zwrócić uwagę, że w obydwu przypadkach partie populistyczne osiągnęły najwyższy z możliwych poziomów relewancji – stworzyły (w Rumunii) lub tworzą gabinety rządowe. W tym porównaniu na plan pierwszy wysuwa się *casus* Bułgarii, gdzie rządząca koalicja nie tylko składa się z populistycznych, ale również nowych partii, które w parlamencie znalazły się po raz pierwszy. Bułgarski przykład ilustruje mechanizm zmiany populistycznej retoryki w momencie dojścia do władzy: miejsce antyestablishmentowej retoryki („my” *versus* „oni”) zajmują postulaty zmian i „uzdrowienia państwa”. Jak zauważyła Cholova, również partie nieoficjalnie zaangażowane w sprawowanie władzy, jak Ataka, zmieniają swą retorykę, używając bardziej wyważonych argumentów i deklaracji, co utrudnia mobilizację wyborców niezadowolonych z aktualnej polityki⁴⁹. Jedynie te partie, które nie są bezpośrednio zaangażowane mogą być populistyczne w dłuższej perspektywie czasowej⁵⁰. Bułgarski populizm jest pravicowy i dotyczy głównie partii istniejących krótko; co charakterystyczne, populizm ten (z wyjątkiem Ataki⁵¹) nie jest eurosceptyczny, a Unia Europejska jest często postrzegana jako potencjalny sprzymierzeniec w walce z korupcją⁵².

⁴⁹ B. Cholova, *Populism in Bulgaria...*, s. 19.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 20.

⁵¹ W 2007 r. eurodeputowani z Ataki zasilili w Parlamencie Europejskim szeregi frakcji Tożsamość, Tradycja, Suwerenność (ITS).

⁵² N. Styczynska, *The Populist Radical Right in the Post Communistic Europe. The Case of Bulgaria*, [w:] *Infusing Research and Knowledge in South-East Europe*, Thessaloniki 2010, s. 654.

Ciekawy przykład odgórnego populizmu zaobserwować można w Rumunii, gdzie dzięki silnym konstytucyjnym prerogatywom prezydent Băseșcu aktywnie kreuje stosunki władzy. Żaden z podmiotów nie odrzucił także możliwości realizowania polityki na szczeblu ponadnarodowym – partie lub sami ich liderzy uczestniczą i działają w Parlamencie Europejskim. Czy i w jakim stopniu populizm wpływa na relacje międzynarodowe? Jak wykazano, w przypadku skrajnie prawicowego populizmu, retoryka wymierzona w mniejszości etniczne rzutuje na stosunki wewnątrzpaństwowe i pośrednio, choć obecnie w niewielkim stopniu, na relacje sąsiedzkie w regionie. To, co stanowi inny istotny aspekt tej sprawy, to możliwy wpływ populizmu na arenie ponadregionalnej – międzynarodowej. Działania *stricte* populistyczne w tej dziedzinie, a raczej ich brak, jak w przypadku bułgarskim, budzi wątpliwość co do możliwości przełożenia populistycznego dyskursu na praktykę działań politycznych w kontekście międzynarodowym.